

04.09.23р. 15гр. укр. літ.

Доброго дня! Тема уроку. Українська література ХХ ст. як новий етап в історії національної культури. Суспільно-історичні умови розвитку, основні стильові напрями. Митець і влада, свобода творчості. Стильове розмаїття мистецтва 1920-х рр. поняття «розстріляне відродження», домінування соцреалістичної естетики в 1930-ті рр.

Увага! Виконані завдання надсилати за електронною адресою:
moshev2020@icloud.com

Хід уроку

План уроку

1. Робота за таблицею «Літературний процес ХХ століття».
2. Література й політика.
3. Художньо-стильові напрями й течії в літературі.
4. Основні літературні організації, угруповання 1920-х років.
5. Розстріляне відродження.
6. Репресії проти митців.

1. Робота за таблицею «Літературний процес ХХ століття»

Певні особливості літературного процесу розглядаються в межах таких історичних відрізків:

Початок ХХ ст. (до 1917 року)	Ці хронологічні межі визначаються не тільки перебігом революції 1905–1917 рр., а й відходом із життя І. Франка (1916 р.) та М. Коцюбинського й Лесі Українки (обоє померли в 1913 р.). Формування після 1905 р. Києва як літературної столиці України, поширення загальноукраїнської літературної періодики
Період революції й національного державотворення	Література за часів Центральної Ради, УНР

Літературний процес 20-х рр.	Період утопій українських націонал-комуністів і поступової ліквідації національного відродження України. Значення Празької школи в розвитку провідних тенденцій літератури в Україні
Розстріляне відродження й насаджування в літературі ідей соціалістичного реалізму	Література в умовах геноциду (голод 1923–1933 рр., сталінські репресії 1934–1939 рр.). Насадження комуністичної ідеології й вульгарної соціології в літературознавстві
Література в період війни 1941–1945 рр.	Друга хвиля еміграції. Література в таборах Ді-Пі (МУР, розвиток української літературно-художньої періодики, книговидавнича справа)
Українська література післявоєнного періоду	Література від 1946 до кінця 50-х рр. в Україні й поза нею
Література в період відродження 60-х років	Самвидавівська література. Нью-Йоркська група в діаспорі
Літературний процес 70–80 рр.	Література в умовах брежнєвсько-суловського ідеологічного засилля, репресій і форсованої русифікації. Формування сталих взаємин із діаспорою
Українська література в період розпаду СРСР	Утвердження національної й державної незалежності України. Література на сучасному етапі

2. Література й політика

Літературна дійсність в Україні 20-х рр. ХХ ст. видається приголомшливо багатою. Порівняно з нею бліднуть будь-які інші періоди розвитку нашого письменства. Творча палітра вражає унікальним гроном яскравих талантів: В. Еллан, П. Тичина, В. Сосюра, М. Хвильовий, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, М. Івченко, М. Куліш, М.Зеров, М. Рильський, Є. Плужник, Г. Косинка, М. Семенко, Ю. Яновський, Тодось Осмачка, М. Бажан та

ін. Привертає увагу дивовижне нуртування розмаїтих стильових течій, що ніби водночас вибухнули в художньому часопросторі, — авангардизм зі своїми відгалуженнями (футуризм і конструктивізм), революційний романтизм, неоромантизм, неореалізм, необароко, «неокласика», імпресіонізм, експресіонізм тощо. Злива різних видань, калейдоскоп літературних угруповань («Плуг», «Гарт», «Аспанфут», ВАПЛІТЕ, МАРС, ВУСПП та ін.), потоки маніфестів і декларацій, пристрасні полеміки про сутнісні проблеми творчості, — справді, нелегко було молодому митцеві зорієнтуватися в такій стихії. Здавалося, перед ним відкрилися широкі перспективи художнього самоствердження. Це давало підстави вважати 20-ті рр. «ренесансними». Ідеться про свіжі, оновлювальні процеси, що мали свій конкретно-історичний зміст, відмінний від змісту класичного Відродження, зорієнтованого на універсальні критерії, поціновуваного як одна з органічних ланок поступу європейського мистецтва. Інша річ — українське відродження, що сприймається як спонтанний порив уперед, але часто з поглядами, оберненими в минувшину, у накопичені вчорашні проблеми. Мовиться не про одне відродження, а про їх низку, що витворює основу українства, коли з певної чергової національної катастрофи поставало нове покоління, представлене переважно письменниками, аби нарешті розв'язати не лише естетичні, а й національні та соціальні питання. Така доля спіткала й творче покоління 20-х рр. ХХ ст. — неоднорідне, позначене різними орієнтаціями на художнє та позахудожнє життя, що не могло не призвести до внутрішнього розмежування, характеризувало своєрідність літературних угруповань. Адже АСПИС (Асоціація письменників), що склала 1924 р. основу для формування «Ланки» (з 1925 р. МАРС — Майстерня революційного слова) та «неокласиків», а також ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури, 1925–1928 рр.) ставили собі мету — писати справжню літературу, що відповідала б високим естетичним критеріям. В інших організаціях, що різнилися тільки назвами («Плуг», або Спілка селянських письменників, 1921–1925 рр.; ВУСПП — Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927–1932 рр.; «Молодняк» — Спілка комсомольських письменників, 1927–1932 рр.), панував неприпустимий для творчості партійно-адміністративний стиль. Їхні зусилля спрямовувалися на культивування безперспективного «пролетарського реалізму», перейнятого не художнім, а чужим для мистецтва класовим духом. Решта течій проголошувалася «буржуазними», «попутницькими». Проти них велася нещадна боротьба. Хоча саме й «попутники», а не опікувані компартією «пролетарські письменники», збагатили нашу літературу творами нев'янучої цінності.

Літературна ситуація. Українські письменники 20-х рр. ХХ ст. розрізняли дві дійсності — національне, близьке їм відродження, та невідповідну його

змістові більшовицьку версію життя, задля якої вимагалось заперечувати минувшину, виповнюватися класовою ненавистю. Світ розчахнувся, як писав М. Рильський, «на «так» і «ні» — на «біле і червоне», зумовивши болісне роздвоєння людської душі. Неприхована правда промовляла у творах «Я (Романтика)» М. Хвильового, «Смерть» Б.Антоненка-Давидовича, «Третя революція» В. Підмогильного, у збірках «Дні» Є.Плужника, «На пожарищі» Д. Фальківського, приголомшувала сучасників масштабами трагедії громадянської війни, спровокованої більшовиками. Література лишилася вірною гуманістичним принципам. Вона зберігала віру в незнищенні духовні цінності, хоч і сама зазнала впливу руйнівних чинників.

3. Художньо-стильові напрями й течії в літературі

До того чи іншого літературного напрямку належать письменники, які мають спільні принципи художнього зображення, естетичні ідеали та уподобання (тобто спільний художній метод). Найвизначнішими в історії літератури нового часу літературними напрямками й водночас художніми методами (та стилями) є бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм, модернізм, постмодернізм тощо.

Окремо слід сказати про соцреалізм, модернізм та постмодерн як методи, що використовувалися (чи використовуються) українською літературою.

Модернізм

Загальна назва сукупності літературних тенденцій нереалістичного характеру на межі XIX–XX ст. Головні ознаки:

- перевага інтуїтивного, ірраціонального начала над логічно-раціональним;
- вищість таланту й мистецтва;
- головним знанням уважалася не наука, а поезія, краса, що здатна проникати в глибини буття;
- звільнення мистецтва від практичних цілей («мистецтво для мистецтва») та від жорстких канонів.

Модернізм виник у Франції, пов'язаний з іменами Ш. Бодлера, А. Рембо, П. Верлена, Е. Верхарна, М. Метерлінка, В. Брюсова, О. Блока, Р.-М. Рільке. В українській літературі модернізм набув специфічних рис, ставши перш за все рухом до новітніх європейських течій. Українські модерністи: поети «Молодої музи» (П. Карманський, В. Пачовський, О.Луцький), «Української хати» (М. Вороний, О. Олесь, М. Євшан, Г. Чупринка).

Модернізму притаманні конструктивність, віра в прогрес та гуманістичні ідеали, чим він принципово відрізняється від постмодернізму. У межах модернізму виділяють такі літературні течії: символізм, імпресіонізм, експресіонізм, футуризм, авангардизм (деякі вчені вважають авангардизм окремим явищем через його деструктивну направленість), сюрреалізм, неоромантизм.

Символізм

Напрям у мистецтві, відгалуження модернізму. Виник у Франції в 70-х рр. XIX ст. (С. Малларме, А. Рембо, П. Верлен).

Основні риси: для символістів мистецтво не відображення життя (як для реалізму), а «медіум», посередник між цим світом і вищим ірраціональним, доступним лише на рівні інтуїції, через натяк і символ. Відповідно у творі за зовнішнім конкретним змістом повинен ховатися інший, таємний. Об'єкт мистецтва — символ, що асоціюється з іншими, вищими сферами. «Інший» світ може бути відкритий через мистецтво поезії й музики, звідси намагання внести в письменство «дух музики». Література, на думку символістів, є не функціонером, а самоцінним виявом прекрасного, тобто естетична функція ставилася на перше місце.

В українській літературі символізм з'явився на початку XX ст. Повністю розкритися не зміг через несприятливі історичні умови, проте його риси бачимо в поезії представників «Молодої музи» (В. Бирчак, П. Карманський, Б. Лепкий, О. Луцький, В. Пачовський, С. Чернецький) та «Української хати» (О. Олесь, М. Вороной, М. Євшан, Г. Чупринка), після революції — «Музагет» (П. Тичина, Д. Загул, М. Терещенко, О. Слісаренко, Я. Савченко, В. Кобилянський), останнім «спалахом» вважається творчість групи «Митуса» (Р. Купчинський, В. Бобринський, О. Бабій, Ю. Ш. Крумеляк).

Імпресіонізм

Напрям у мистецтві, відгалуження модернізму. **Завдання імпресіонізму** — передати світ таким, яким його відчуває автор, відтворити мінливі відчуття та переживання. Первісно виник у малярстві (назва — від картини К. Моне «Імпресія. Схід сонця»), у літературі чіткої поетики не виробив, наближаючись то до натуралізму чи реалізму (в прозі), то до символізму (в поезії).

Основні риси: уривчастий, фрагментарний суб'єктивний опис, багатий кольоро- та звукопис, передача різних внутрішніх станів автора.

Представники: брати Гонкури, А. Доде, Гі де Мопассан, С. Цвейг. В українській літературі елементи імпресіонізму спостерігаємо у М. Коцюбинського, Г. Михайличенка, М. Хвильового.

Експресіонізм

Напряг у мистецтві, відгалуження модернізму. Також вважається течією авангардизму. Протистоїть реалізму та імпресіонізму. Головним завданням експресіонізму є відображення максималізованого авторського переживання через напругу переживань та емоцій. Для експресіонізму характерні: загострена «нервова» емоційність, ірраціональність, гіперболічність, гротеск, фрагментарність письма, одноколірність чи протиставлення барв.

Часто у творчості експресіоністів поєднуються зовні протилежні явища: буденність і космічність, вульгарність і пафос, пацифізм і революційність. Представники: Г. Тракль, Б. Брехт, М. Брод. В українській літературі — В. Стефаник (окремі риси), Ю. Клен, М.Хвильовий, М. Куліш.

Футуризм

Один із напрямів авангардизму початку ХХ століття, відгалуження модернізму. **Головні ознаки:** деструктивна направленість щодо класичних художніх зразків, урбанізм (зображення й естетизація міста як головного місця подій), епатажність, прагнення створити мистецтво майбутнього (звідси й назва). Футуристи намагалися абсолютно оновити мистецтво на всіх рівнях — аж до словотворення, поєднання письменства з малярством та кіно.

Першим теоретиком футуризму був італієць Т. Марінетті. У Росії його представляли І. Северянін, В. Хлебніков, В. Маяковський, в українській літературі — М. Семенко, Г.Шкурупій. Виконавши прогресивну на певному етапі деструктивну роль, футуризм, як і загалом авангардизм, відійшов у минуле. Певні риси футуризму простежуються в неоавангардистів кінця 80-х — початку 90-х рр. ХХ ст., зокрема групи «Червона фіра».

Авангардизм

Поєднання течій у мистецтві, що виникають у кризові періоди, коли певний напрям або стиль уже вичерпав себе, а створені ним «канонічні зразки» перетворилися на кліше. Авангардизм заперечує та викриває їх шляхом висміювання, пародіювання, гротескового поєднання. **Головна функція авангардизму** — деструктивна, його мета — «очищення шляху» для нового, що має прийти в мистецтво. Авангардизм не є конструктивним, не здатен на створення власних цінностей. Тому він виникає «хвилями», з часом, виконавши свою місію, зникає. З погляду історії літератури авангардизм ХХ століття вважають одним із відгалужень модернізму. Його риси бачимо в кубістів, експресіоністів, дадаїстів.

В українській літературі ХХ століття авангардизм виникав двічі: у 20-х роках, коли виникла потреба оновлення народницької літератури (пов'язаний з

іменами поетів-футуристів М. Семенка, Г. Шкурупія) і в кінці 80-х — на початку 90-х (неоавангардизм),

викривши штучні та зужиті аспекти літератури соцреалізму (групи «Бу-Ба-Бу», «ЛуГоСад», «Нова дегенерація»).

Неоромантизм

Стильова течія модернізму в українській літературі початку ХХ ст. Леся Українка називала його «новоромантизмом». На відміну від класичного романтизму, який проголошував розрив між дійсністю та ідеалом, неоромантизм вважав за можливе їх поєднання завдяки силі волі людини, її потягу до втілення мрії, здійснення неможливого. В українській літературі неоромантизм виявився в драматургії Лесі Українки, творчості митців «розстріляного відродження» (О. Влизько, М. Йогансен, Ю. Яновський) та «празької школи» (О. Ольжич, О. Теліга), у романі «Тигролови» І. Багряного. У зарубіжній літературі він виявляється у творах Р. Кіплінга, Р.-Л. Стівенсона, Г. Ібсена, Е.-Л. Войнич, Дж. Лондона, К. Гамсуна, М. Гумільова.

Соцреалізм

Соціалістичний реалізм. Псевдохудожній метод, проголошений єдино можливим і найдосконалішим у радянській літературі, по суті — набір жорстких догм і шаблонів. Визначальними для нього були позалітературні й позаестетичні принципи: партійність (висловлення у творі позиції Компартії як єдино можливої ідеї), перекручені поняття народності та інтернаціоналізму, крайня заангажованість.

Поняття прекрасного могло застосовуватися тільки для прославлення радянського ладу та його містифікованих, реально не існуючих героїв (Павлик Морозов, Олександр Матросов), потворне — у зображенні всіх представників інших суспільних устроїв та ворогів ладу.

З погляду поетики прикметними рисами (точніше, вимогами, які формулювалися на з'їздах і висловлювалися в постановках) соцреалізму є: історичний оптимізм (кінцевим результатом історичного прогресу є комунізм); конфлікт у радянській дійсності є боротьбою хорошого зі ще кращим, а потворне — окремими недоліками, обов'язково подоланими у творі; вузька робітничо-селянська тематика; сакралізація радянської історії та вождів; обов'язковою була наявність позитивних героїв (комуністів) і негативних. Соцреалістична критика твори сучасників оцінювала винятково з точки зору втілення догм. У випадку їх недотримання творчість отримувала ярлики «буржуазна» та «націоналістична», вилучалася з бібліотек, надалі не публікувалася, автор піддавався цькуванню в пресі, а за значні відхилення — репресіям. Твори класики оцінювалися з точки зору «передбачення»

радянського ладу, у випадку неспівпадіння — генії перетлумачувалися у вигідному світлі й навіть містифікувалися (Т. Шевченко — атеїст),

митці меншого масштабу просто замовчувалися. У той же час у середовищі соцреалізму з'являлися високомистецькі твори, які відповідали деяким його вимогам, але ставили гуманізм вище партійності (наприклад, «Собор» О. Гончара). Загалом соціалістичний реалізм був набором догм, створених для контролю партії над письменниками, перетворення літератури в агітацію.

Заангажованість

Насиченість літератури пафосом суспільно-політичної, громадянської чи національної проблематики. Заангажованість літератури — прояв суспільної відповідальності митця за результати своєї творчості. Панівна в СРСР теорія партійності літератури призвела до крайнього ступеня заангажованості письменства, до продукування творів за попередньо розробленими ідеологічними зразками та нормами (соцреалізм). Це спричинило появу великої кількості малохудожніх творів — псевдо-літератури.

Заангажованість літератури зростає в період змагань поневолених народів за незалежність. Критики-народники (С. Єфремов та ін.) надавали заангажованості великого значення, протиставляючи її естетиці. Талановиті митці, зокрема, «празької школи» змогли поєднати заангажованість з високою художністю, давши приклад удалого розв'язання проблеми.

Постмодернізм

Загальна назва сукупності літературних тенденцій другої половини ХХ — початку ХХІ ст., що виникли після модернізму. Постмодернізм став реакцією на ідеологічну кризу гуманізму після Другої світової війни, також увібрав авангардистську «втому від культури», пересиченість культури («все вже написано»).

Ідейні риси: історична іронія; зневіра в прогрес; ідея циклічності часу і вічної повторюваності; зневіра в будь-яку ідею, яка бачиться знаряддям маніпуляції; відчуття пересиченості західної цивілізації. Риси поетики: інтертекстуальність (творення свого тексту з чужих); колаж і монтаж («склеювання» різнорідних фрагментів); гра з часом, з історією; широке використання алюзій; іронія, яка пронизує весь твір; тяжіння до прози ускладненої форми (романи з «вільним» розташуванням розділів). Першим постмодерністом вважається Гюнтер Грасс («Бляшаний барабан», 1947 р.). Визначні представники: У. Еко, Х. Л. Борхес, М. Павич, М. Кундера, П. Зюскінд, В. Пелевін, Й.Бродський, Ф. Бегбедер.

В українській літературі (як і в російській пост-СРСРівській) постмодернізм став реакцією на диктат соцреалізму, органічно поєднавшись з

неоавангардизмом. Представники: Ю. Андрухович, О. Ірванець, Ю. Іздрик, Т. Прохасько.

4. Основні літературні організації, угруповання 1920-х років XX ст.

Символістські групи

Символізм (франц. symbolisme — знак, символ) — одна із стильових течій модернізму, що виникла в останній третині XIX ст. у Франції спочатку в поезії, а згодом поширилася на живопис і театр, вплинувши на європейську й американську літературу XX ст. Замість традиційного образу символісти прагнули виразити індивідуальний емоційний досвід за допомогою символізованої мови, зокрема символу. Вони заглиблювалися у внутрішній, ірраціональний світ, прагнучи передати таємницю існування людського «Я» за допомогою індивідуального вживання метафор й образів-символів. Важливу роль відводили милозвучності, кольору, відтінкам, дбайливо дібраним словам, які спроможні відбити прихований внутрішній світ, таким чином наповнивши новим сенсом романтичну концепцію двосвітності.

Основоположником символізму у Франції був С. Малларме, автор поезій «Осіння скарга», «Лебеді». До символістів у Польщі належали Б. Лесм'ян, в Австрії — Р.-М. Рільке, у Бельгії — М. Метерлінк, автор п'єси «Синій птах». Український символізм до революції 1917 р. репрезентували М. Вороний, О. Олесь, Г. Чупринка, П. Карманський, М. Філянський, деякими аспектами Б. Лепкий.

В Україні після Лютневої революції 1917 р. найперше виявили себе символісти. П.Тичина, Я. Савченко, О. Слісаренко, В. Кобилянський, Д. Загул та ін. заснували в Києві символістську школу «Біла студія», що й видала збірник «Літературно-критичний альманах» (1918 р.), спрямований проти народницьких поглядів на літературу. Його редактором був поет-символіст Яків Савченко. Тут оприлюднили свої твори П. Тичина, П. Савченко, Я. Савченко, О. Слісаренко, Д. Загул, М. Терещенко.

У цьому ж році символісти утворили монолітну групу «Музагет» (Музагет — грецький епітет покровителя муз Аполлона). До цієї групи належали Я. Савченко, Д.Загул, М. Терещенко, В. Кобилянський, М. Жук, В. Ярошенко та ін. Естетичну платформу виклав Ю. Іванів-Меженко в програмній статті «Творчість індивідуума і колектив» («Музагет», 1918 р.), у якій стверджував

самоцінність мистецтва й творчої особистості: «Творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе вищою істотою над загалом» і не підлягає колективові, хоча й відчуває з ним свою національну спорідненість. Це типово символістська концепція мистецтва. Настільки це були сміливі судження, що більшовицька влада закрила друкарню, в якій опубліковано альманах, а музагетівці мало не потрапили у в'язницю. У «Музагеті», окрім творів символістів, оприлюднено було статті Ю. Меженка про «Сонячні кларнети» П. Тичини та М. Бурачека про образотворче мистецтво, Л. Курбаса про новітню німецьку драму.

Словацький дослідник М. Неврлий вважає автора «Сонячних кларнетів» найвидатнішим представником українського символізму.

1920 р. символісти видають альманах «Гроно», але залучають до нього й імпресіоністів та футуристів (В. Поліщука, Г. Шкурupія, Г. Косинку). 1922 р. «гронівці» в Катеринославі видали авангардний альманах «Вир революції». Деякі «музагетівці» у 1923 р. ввійшли в «Аспис», поступово розсіюючись серед інших угруповань.

Футуристські угруповання

Футуризм (від лат. futurum — майбутнє) був відгалуженням модернізму, ставши одним із напрямів авангардизму. Його творці заявляли, що творять «мистецтво майбутнього», заперечуючи його суспільну функцію та ідейний намір митця, і ставили за мету розміщання людини та доби.

В Україні футуризм зародився з іменем М. Семенка, який, послухавши виступ В. Маяковського в політехнічному інституті, вирішив писати в дусі футуризму. Це засвідчили його перші збірки «Prelude», «Дерзання», «Кверофутуризм» (від лат. quero — шукати), що з'явилися в Києві 1913–1914 рр. Але першу українську футуристичну організацію «Фламінго» він утворив у 1919 р., до якої увійшли О. Слісаренко, Гео Шкурupій, В. Ярошенко, художник А. Петрицький та ін. Вони пропагують модернізм у мистецтві, протиставляючи його народницькій літературі, видають «Універсальний журнал», «Мистецтво» (редактор М. Семенко). Поступово українські футуристи лівіють, а то й «сповзають» на пролеткультівські позиції. Символами футуристів була жовта лілія та жовта блуза, яку замінюють синьою, що мало вказувати на їх пролетарське походження (з такими атрибутами вони проводили літературні вечори).

1921 р. О. Слісаренко утворює науково-мистецьку групу «Комкосмос» (Комуністичний космос), а на початку 1922 р. М. Семенко перетворює її в «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів, грецьке слово пан — все,

всеохоплюючий), у 1923 р. її перейменовано в «Комункульт». Активними членами були М. Семенко, Гео Шкурупій, Юліан Шпол (псевдонім М. Ялового), О. Слісаренко, Гео Коляда, М. Щербак, до неї увійшли символисти Я. Савченко, М. Терещенко та ін.

Українські панфутуристи стояли на таких засадах: засудили «салонову» буржуазну культуру, проголосили деконструкцію (руйнування) мистецтва, пропонуючи створити нове «метамистецтво» — штучний синтез різних галузей культури й спорту. Оскільки засудили індивідуалізм як міщанство, то відкидають і лірику як «буржуазний» жанр. Мовляв, нова доба вимагає розвитку драми, що й зумовило появу авангардного театру, неперевершеним творцем якого був Л. Курбас. Вони оголосили динамізм художнім стилем нового мистецтва.

1927 р. М. Семенко утворив організацію «Нова генерація» й видавав до 1930 р. під цією назвою журнал, який найбільше європеїзував тогочасну українську літературу, пропагуючи під пролетарськими гаслами новітні художні стилі.

Відомо десять маніфестів українських футуристів, які оприлюднювалися, окрім української, ще й французькою, англійською та німецькою мовами, адже футуристи дбали про те, щоб їх знали і в Європі.

Словом, поки «пролетарська література» була слабкою, українське письменство розвивалося вільно й інтенсивно, утверджуючи по-європейськи модерністське мистецтво.

Лівої орієнтації були харківські пролеткультівські організації «Всеукраїнська федерація пролетарських письменників і митців», «Цех каменярів» (1918 р.), які відкидали класичну спадщину й стояли на нігілістичних позиціях щодо української мови, розвитку національної культури в Україні, чим відштовхнули від себе митців. За словами О. Білецького, пролеткультівські групи в Україні були провінціальними відділами московського Пролеткульту й для розвитку української літератури зробили дуже мало. Тільки в більшовицькому Харкові вони почувалися самовпевнено, видали альманах «Арена», російськомовні журнали «Пролетарское творчество», «Рабочий журнал». Активними учасниками пролеткульту були російськомовні письменники З. Невський, С. Радугін, а також українські В. Еллан-Блакитний, В. Сосюра, В. Коряк, С. Пилипенко, М. Майський. Проте український пролеткульт не мав якихось помітних художніх досягнень і 1924 р. фактично припинив своє існування, але його роль перебрав на себе ВУАПП (Всеукраїнська асоціація пролетарських письменників), ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників).

Помітною була організація «Гарт» (1923–1925 рр.), назву якої утворено від слова «гартованці», запозиченого з роману «Божки» (1914 р.) В. Винниченка, у якому так називалося товариство робітників. «Гарт» очолив відомий поет В. Еллан-Блакитний. Серед перших членів «Гарту» були К. Гордієнко, І. Дніпровський, О. Довженко, М.Йогансен, О. Копиленко, І. Кулик, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін. У статуті оприлюднювалося, що пролетарські митці поширюватимуть комуністичну ідеологію, користуватимуться українською мовою як знаряддям творчості, пропагуючи активну роль мистецтва у вихованні читача, нової людини. Від письменників вимагалось оспівувати сучасність, писати твори, які б у масах викликали настрої бадьорості й життєздатності. Платформу організації виклали В. Блакитний у статті «Без маніфесту» та І. Кулик у статті «На шляхах до пролетарського мистецтва», який пролетарських письменників уважав «мистецьким авангардом переможного класу». У цій статті автор гостро атакував «буржуазне мистецтво», тобто класичну спадщину й радив, яким чином диктатура пролетаріату, нова влада має прихилити до себе письменників (пропонувати їм гарні помешкання, добре оплачувані посади, високі гонорари за видані книжки). Він закликав письменників облишити тему громадянської війни й оспівувати «натхненну побудову нового суспільства». «Пролетарських письменників» мала об'єднувати марксистська ідеологія, так звана класова позиція. В естетиці надавалась перевага змісту над формою. Це був спрощений погляд на роль мистецтва в суспільстві, зумовлений утилітарним його розумінням як потреби дня. 1926 р. «Гарт» припинив своє існування й на його уламках партійні функціонери створили лівацьку ВУСПП, яка в 1927–1932 рр. відповідала російському РАППу (Російська асоціація пролетарських письменників).

ВАПЛІТЕ. У 1926 р., коли керівник «Гарту» В. Еллан-Блакитний був хворий, спілка розпалася. М. Хвильовий утворив нову літературну організацію ВАПЛІТЕ, прагнучи вивести українську літературу на світові вершини мистецтва. Ваплітяни боролися проти політизації літератури, за високу письменницьку майстерність і відкидали більшовицькі командні методи організації літературного процесу. ВАПЛІТЕ організувалась як академія, тобто така назва, на думку її організаторів, зобов'язувала академічно, серйозно й відповідально ставитись до творення нового мистецтва. Вони закликали митців глибоко освоювати класичну спадщину, а тому дотримувались непримиренної позиції щодо неучтва, халтури, графоманства, що заповнили пролетарську літературу. З огляду на це умови вступу до ВАПЛІТЕ були важкими, особливо враховувалася письменницька кваліфікація. Під цією ж назвою видавали журнал, у шостому числі якого 1928 р. опубліковано другу частину роману «Вальдшнепи» М. Хвильового, за що його було заборонено й знищено. Організацію очолили М. Хвильовий, М. Яловий, О.Досвітній. До неї

входили М. Бажан, О. Довженко, Г. Епik, М. Йоганесен, Г. Коцюба, О. Копилenko, М. Куліш, А. Любченко, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина та ін. Під час літературної дискусії 1925–1928 рр. М. Хвильовий зазнав з боку компартії гострих нападів, а тому, щоб урятувати ВАПЛІТЕ від розгрому, він вийшов з організації. Її очолили М. Куліш та Г. Епik. Але внаслідок переслідування партійними органами вона на початку 1928р. саморозпустилася. Тоді письменники згуртувалися навколо альманахів «Літературний ярмарок», «Універсальний журнал», які в тодішніх складних умовах найбільше європеїзували українську літературу. Однак українських провідних митців продовжували й далі переслідувати вуспівці, заявляючи, що ваплітяни здійснюють черговий маневр, щоб «приспати пильність партії». Урешті колишні члени «ВАПЛІТЕ» об'єдналися в організацію «Пролітфронт» (Пролетарський літературний фронт).

«Плуг». На інших позиціях стояли учасники літературної організації «Плуг», що виникла в Харкові в березні 1922 р. Вона об'єднала селянських письменників. Її очолив байкар і прозаїк С. Пилипенко. До «Плугу» входили Д. Бедзик, С. Божко, М. Биковець, В. Гжицький, А. Головка, Г. Епik, Наталя Забіла, О. Копилenko, В. Минко, Галина Орлівна, І. Сенченко, П. Усенко, Варвара Чередниченко та ін. Видавали журнал «Плужанин» (1925–1927 рр.), а також двотижневий часопис «Плуг» (1928–1932 рр.). Платформу організації виклали С. Пилипенко, П. Панч, А. Панів, І. Кириленко та І. Шевченко. Вони рішуче виступили проти «російської шовіністичної буржуазії», яка «намагалася задавити» українську мову й культуру. «Плужани» задекларували про своє бажання творити нову культуру, а в художніх творах змальовувати життя нового села у світлі «настанов компартії», закликали критично ставитись до мистецтва минулого, у сфері естетики захищали марксистську тезу про перевагу змісту твору над його формою. Вони проводили масові вечори, «понеділки», які збирали велику аудиторію. Тут зачитувалися твори не тільки письменників-харків'ян, а й О. Кобилянської, В. Стефаника, обговорювалися нові мистецькі явища. На цих вечорах схрещувалися естетичні позиції пролеткультівців, гартованців, прибічників «динамізму й конструктивізму». Так формувалися нові літературні школи, нові концепції мистецтва й творчості. «Плужани» проводили велику культурницьку роботу на селі. Але цей «масовізм» — гонитва за кількістю учасників організації, утворення безкінечних секцій, визнання кожного «сількора» й «робкора» «письменником» — виявився суттєвим недоліком організації. У ході літературної дискусії 1925–1928 рр. «Плуг» зазнав серйозної критики за «масовізм» й «червоне просвітянство». Оскільки талановитих письменників оточувало велике коло малоздібних креаторів (творців), то термін «плужанин» став синонімом

провінційної обмеженості, низького художнього рівня, примітивізму у змалюванні людської психології.

На лівацьких позиціях стояли креатори **«Молодняка»**, спілки комсомольських письменників (1926–1932 рр.). До організації входили С. Воскресенко, І. Гончаренко, Я. Гримайло, С. Голованівський, Б. Коваленко, П. Колесник, О. Корнійчук, С. Крижанівський, Т. Масенко, Л. Первомайський, Л. Смілянський, А. Шиян, М. Шпак та ін. Платформа була викладена в журналі «Молодняк» (1927, № 3). «Молодняківці» оголосили себе «бойовим загonom пролетарського фронту» й пропагували «інтернаціональну ідеологію пролетаріату». Тут не обійшлося без вульгаризації мистецтва: ідеологічно витримане римоване гасло ставилося вищеліричного вірша; романтика оголошувалася чужою й ворожою «справі пролетаріату». Статті молодих критиків відзначалися ортодоксальністю, брутальною розправою з інакодумцями.

Такому ідеологічному тиску прагнули протистояти митці **«Ланки»** (В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Б. Тенета, М. Івченко, Г. Косинка та ін.), група письменників «МАРС», «Жовтень» (1925 р.), що вийшли з «Аспанфуту» (В. Десняк, Іван Ле, М. Терещенко, Ю. Яновський, Ф. Якубовський, В. Ярошенко). Спілка письменників **«Західна Україна»** (1925–1933 рр.) об'єднала митців, вихідців із Західної України. 1933 р. їх усіх було репресовано, тільки кілька з них, пройшовши сталінські концтабори, вижили (В. Гжицький, М. Марфієвич, Ф. Малицький).

5. Розстріляне відродження

Розстріляне відродження — літературно-мистецьке покоління 20-х — початку 30-х рр. ХХ ст. в Україні, яке дало високохудожні твори в галузі літератури, живопису, музики, театру і яке було знищене тоталітарним сталінським режимом.

Термін «розстріляне відродження» вперше запропонував діаспорний літературознавець Юрій Лавріненко, уживши його як назву збірника найкращих текстів поезії та прози 1920–1930-х рр. За це десятиліття (1921–1931 рр.) українська культура спромоглася компенсувати трьохсотрічне відставання й навіть переважити на терені вітчизни вплив інших культур, російської зокрема (на 1 жовтня 1925 р. в Україні нараховувалося 5000 письменників).

Початком масового нищення української інтелігенції вважається травень 1933 р., коли 12–13 травня стався арешт Михайла Ялового й самогубство Миколи Хвильового.

Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р. Тоді «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком Трійки розстріляний Лесь Курбас. У списку «українських буржуазних націоналістів», розстріляних 3 листопада, також були Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та інші. Загалом, в один день за рішенням несудових органів, було страчено понад 100 осіб представників української інтелігенції — цвіту української нації.

6. Репресії проти митців

Щоб придушити вільну думку, викликати страх, укріпити покору, сталінський режим розгорнув масові репресії. У сучасну публіцистику, наукову літературу увійшов образ «розстріляного відродження». У 1930 р. був організований судовий процес над Спілкою визволення України, яка нібито була створена для відділення України від СРСР. Головні обвинувачення були висунені проти віце-президента Всеукраїнської Академії наук С.Єфремова. Перед судом постало 45 чоловік, серед яких були академіки, професори, учителі, священнослужитель, студенти. Були винесені суворі вироки, хоча насправді ніякої підпільної організації не існувало. Подальші арешти в середовищі діячів науки й культури, жорстокі розправи проводилися без відкритих процесів. Закрили секцію історії Академії наук, був арештований М. Грушевський. Його незабаром звільнили, але працювати перевели до Москви. Туди ж перевели й кінорежисера О. Довженка.

У 1938–1954 рр. було репресовано майже 238 українських письменників, хоча багато з них були прихильниками радянської влади, воювали за неї, відбулися як письменники вже після революції. За підрахунками істориків літератури, з них 17 розстріляні, 8 покінчили життя самогубством, 16 пропали безвісти, 7 померли в ув'язненні. Зазнавав арешту М. Рильський, 10 років провів у таборах за обвинуваченням в участі у міфічній Українській військовій організації Остап Вишня, були розстріляні Г. Косинка, М. Зеров, М. Семенко. Покінчив життя самогубством М. Хвильовий, який мужньо намагався врятувати багатьох товаришів.

Закрили театр «Березіль», арештували й розстріляли всесвітньо відомого режисера Л.Курбаса. Жорстокої розправи зазнали митці кобзарського цеху. За різними підрахунками впродовж 1930-х років московською владою було розстріляно від 200 до 337 кобзарів, бандуристів та лірників, серед загиблих — композитор і мистецтвознавець, засновник харківської школи бандури Гнат Хоткевич.

Про масштаби репресій говорить і такий факт: з 85 вчених-мовознавців репресували 62. Лише наркомат освіти «очистили» від 2 тисяч співробітників.

□ Дайте відповідь на питання

- Чому вражає літературний процес в українському письменстві 20-х рр. XX ст.?

- Поясніть відмінність літературних угруповань: МАРС, «неокласики», ВАПЛІТЕ і «Гарт», «Плуг», ВУСПП, «Молодняк».

- Якими підставами керувалася комуністична партія, утручаючись у літературне життя 20-х рр.

XX ст.?

- Що розуміємо під «стильовим новаторством» української прози 20-х рр. XX ст.?

- Яку проблематику порушували прозаїки цього періоду?

- Які нові жанри з'явилися в українській прозі 20-х рр. XX ст.?

- Поясніть причини оновлення української драматургії 20-х рр. XX ст.

- Розкрийте причини «розстріляного відродження».

Домашнє завдання

Опрацювати теоретичний матеріал підручника (с. 4-5)

Виразне читання та аналіз творів письменників «розстріляного відродження» (на вибір учнів).